

Сумська Шаровина

№ LIІ

Науковий журнал. Заснований у червні 1995 р. Виходить 2 рази на рік
Свідоцтво КВ №16009-4481ПР від 22.10.2009 р.

ISSN 2311-5408

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О. Г. - к. іст. н., доц. (Київ, Україна)
БОЙКО М. К. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
БОРОВИК А. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ВЕРМЕНИЧ Я. В. - д. іст. н. (Київ, Україна)
ВЛАСЕНКО В. М. - к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ВОЗНИЙ І. П. - д. іст. н., проф. (Чернівці, Україна)
ГУРЖІЙ О. І. - д. іст. н., проф. (Київ, Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С. І. - д. іст. н., проф. (Суми, Україна)
ДЯТЛОВ В. О. - голова редколегії, д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. - почесний головний редактор, к. філол. н., доц. (Суми, Україна)
ІГНАТУША О. М. - д. іст. н., проф. (Запоріжжя, Україна)
КОВАЛЕНКО О. Б. - перший заступник голови редколегії, к. іст. н. (Чернігів, Україна)
КОТЛЯР М. Ф. - д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
МОЦЯ О. П. - д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
НЕСТЕРЕНКО В. А. - головний редактор, к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
НІКІТІН Ю. О. - д. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ПОЛОВЕЦЬ В. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
РАМАЧ Янко - Dr. (History), проф. (Новий Сад, Сербія)
РИЧКА В. М. - д. іст. н., проф. (Київ, Україна)
РУМЯНЦЕВ О. - PhD (History) (Мачерата, Італія)
ЧИЖМАРОВА Марія - PhD (History), проф. (Пряшів, Словаччина).
ЯЧМЕНІХІН К. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)

Постановою президії ВАК України від 1 липня 2010 р. № 1-05/5 журнал внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями "Історичні науки" (Бюлетень ВАК України. - №7. - 2010).

Журнал індексується: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету
(протокол №5 від 08.02. 2018 р.)

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94(477):930.8(246)«1920-1921»

СРІБНЯК І. В.

**«ВСІ МИ ЖИВЕМО НАДІСЮ, ЩО ВЕРНЕМО НА УКРАЇНУ...»
(СТАНОВИЩЕ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ
У ТАБОРІ АЛЕКСАНДРІВ КУЯВСЬКИЙ, ПОЛЬЩА,
ВЗИМКУ 1920-1921 рр.)***

У статті проаналізовано умови перебування інтернованих вояків-українців у таборі Александрів (Польща) взимку 1920-1921 рр. Зроблено висновок про те, що таборове повсякдення вояків було позначене значними труднощами, але завдяки зусиллям командування групи ситуація в таборі стабілізувалась, що уможливило відновити військово-навчання інтернованих та розгорнути у подальшому інтенсивну культурно-освітню діяльність.

Ключові слова: табір, інтерновані, старшини, штаб, наказ, вояки-українці, Александрів, Польща.

Різні фрагменти історії табору Александрів Куявський вже висвітлювалися у низці праць польських істориків [1, 2, 3, 4], які заклали основу для написання нових наукових розвідок. На рубежі століть також побачили світ й кілька монографічних видань, автори яких вивчали різні аспекти таборового повсякдення інтернованого у цьому таборі українського вояцтва [5, 6, 7].

Специфіка функціонування табору стала й предметом наукового зацікавлення О. Колянчука, який навів про Александрів короткі інформації у своїй монографії. Щоправда, останній - повідомляючи про «особливі труднощі» з постачанням до табору хліба і м'яса та переважанням в раціоні таборян «картоплі та інших некалорійних овочів» (станом на початок 1921 р.), чомусь покликається на документ, який є датованим 1919 р. [8, с. 91, 92].

Обставини життєдіяльності інтернованих в Александрові й у подальшому залишались у полі уваги істориків, підтвердженням чому стала публікація окремої збірки (в серії «Табори полонених та інтернованих на польських землях 1914-1924») [9, с. 51-64].

Проте потреба залучення до наукового обігу нових джерел і, зокрема, матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також документів з польських архівів (в тому числі тих, що зберігаються в Національній установі ім. Оссолінських

* Дану статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europu Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі. Під час підготовки цієї статті були використані документи, які зберігаються в Національній установі ім. Оссолінських у Вроцлаві, Польща (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu), у зв'язку з чим автор розвідки вважає своїм приємним обов'язком скласти щире подяку його директорів д-ру Адольфові Юзвенку - авт.

у Вроцлаві), вимагає поновного звернення до вивчення даної проблеми. Видається важливим і здійснення цілісної реконструкції початків перебування інтернованих в Александрові, які були позначені дуже значними труднощами.

Табір № 6 Александрів (*Aleksandryw Kujawski*) був розташований на околиці однойменного міста (Александрова Куявського) та мав кілька десятків дерев'яних бараків. Територія табору була обнесена одним рядом кільчастого дроту, периметр табору та вихід з нього контролювався польською вартою (спільно з вояками військової жандармерії Армії УНР). Обов'язки польського коменданта табору виконував майор Альфред Йогель (*Alfred Jogiel*).

Зосередження вояків Армії УНР у таборі розпочалося 5 грудня 1920 р., коли сюди прибули окремі підрозділи 4-ої Київської і 6-ої Січової стрілецьких дивізій, так що станом на 10 грудня за деякими даними тут перебувало 3734 осіб (890 старшин, 2759 козаків, 73 жінки і 12 дітей) [10, арк. 80]. Впродовж наступних десяти днів до табору були також перевезені Охорона Головного Отамана, Могилевська кордонна бригада, комендатура м. Кам'янця, Запасові війська та частина особового складу 3-ої Залізної стрілецької дивізії, разом з тим (інформації щодо цього бракує) деякі частини були відправлені до інших таборів, так що на середину грудня 1920 р. загальна кількість таборян склала 3528 осіб, у т. ч. 900 старшин, 2504 козаків, 95 жінок, 29 дітей [1, s. 245; 9, s. 59, 61]. У подальшому ця кількість залишалася майже стабільною (станом на 21 грудня 1920 р. - 3565 осіб [5, s. 56]).

Перші дні перебування в таборі були позначені для вояцтва значними побутовими труднощами, що обумовлювалося майже повною неготовністю табору до прийому такої кількості інтернованих у зимовий період. Про це, зокрема, йшлося у листі Української військово-ліквідаційної комісії в Польщі (ч. 409 від 20 січня 1921 р.): «баракі пристосовані для життя лише літом, обшиті в одну доску, вікна були без шибок, зовсім не було нар, не ліжок». Внаслідок цього декілька днів вояки-українці при температурі близько нуля були змушені перебувати у неопалюваних вагонах або у вистуджених бараках, в яких не було жодної пічки. Через низьку температуру один з козаків замерз вночі і всі спроби врятувати його були безуспішними [11, с. 421].

Але вже за кілька днів командирами інтернованих частин та з'єднань було вжито відповідних заходів і життя в таборі поволі почало налагоджуватися. Насамперед було звернено увагу на організацію перебування таборян відповідно до статутних вимог, а також централізацію командування групою військ армії УНР в Александрові. Першим кроком на цьому шляху стало призначення начальником групи інтернованих Військ УНР в Александрові командувача 6-ої Січової стрілецької дивізії генерал-хорунжого М. Безручка. Останній з самого початку інтернування ділив з рештою таборян всі труднощі існування в таборі (він разом з дружиною мешкав в окремій кімнатці одного з бараків). Його заслуги у боротьбі з більшовизмом, а також активна участь підпорядкованої йому дивізії у боях з більшовиками обумовили приязне ставлення до інтернованих з боку місцевої польської влади. Ця обставина дозволяла швидко задовольняти більшість потреб інтернованих й отримувати необхідну кількість перепусток для тимчасового виходу з табору [12, арк. 50; 13, арк. 14].

10 грудня 1920 р. М. Безручко видав свій перший наказ, яким санкціонував створення штабу групи (у складі 25 осіб) на чолі з полковником В. Змієнком [14, арк. 1], покликаною оперативно полагоджувати всі справи, пов'язані з перебуванням українського вояцтва в Александрові. В інструкції, яка додавалася до наказу, М. Безручко регламентував порядок внутрішнього життя табору, зокрема доручив призначити до кожного бараку комендантів, наказавши їм вести облік особового складу та слідкувати за чистотою і порядком в бараках, а також наказав призначити щоденний наряд на службу в таборі (вартових старшин у цейхгаузі, кантині, на кухні, патруль до міста у супроводі польського підфіцера, потрібну кількість чергових на службу та для проведення необхідних робіт тощо) [14, арк. 2].

11 грудня комендатура табору зажадала від інтернованих здачі всієї вогнепальної і холодної зброї та знімання всіма таборянами всіх військових відзнак при виході з табору. Того ж дня штаб групи звернувся з обіжником до всіх військових начальників, яким запропонував виконати ці розпорядження польської влади, а також «сурово забороняв» старшинам та козакам продавати як скарбові, так і власні речі. В обіжнику було зазначено, що вся торгівля в таборі мала вестися через створені кооперативи при частинах дивізій, водночас не допускалися будь-які торгівельні операції, які би провадилися приватними особами чи підприємствами, особливо якщо б вони мали ознаки спекуляції. Увагу військових начальників було звернено на необхідність пильнування «чистоти помешкань та дворів навколо бараків, які до цього часу знаходяться у надзвичайно забрудненому стані» [15, арк. 4].

Наступного дня М. Безручко підписав наказ ч. 3, яким підтвердив право для деяких категорій старшин мешкати поза табором (генералам, командирам бригад і полків, старшинам Генерального штабу і всім одруженим старшинам) - за умови подання ними до польської комендатури адреси проживання. У цьому наказі знову наголошувалося на необхідності здачі польській владі всієї вогнепальної та холодної зброї. Певне здивування викликає вимога польської комендатури обмежити вільний вихід вояцтва з бараків - але напевно у наказі все ж таки мався на увазі вихід з табору - що дозволялось робити тільки за перепустками, виданими комендатурою. У наказі було визначено порядок запису хворих для обстеження та лікування (о 9 годині ранку в таборній амбулаторії), а також попереджалося про сурову відповідальність для тих інтернованих, які вдаватимуться до нищення бараків. У згадуваному наказі М. Безручко також констатував, що «табор знаходиться в надзвичайно брудному стані», у зв'язку з чим наказував командирам частин «привести до ладу бараки і виходки та околиці бараків і надалі розподілити догляд і уборку районів бараків між частинами їх займаючими» [14, арк. 5].

Очевидно що, останній припис наказу не було виконано, бо під час перегляду бараків було «зауважено великі непорядки і нечистоту, а імено: клозети занечищені так, що цілком неможливо до них приступити, біля кухонь знаходиться повно відпадків (відходів - *авт.*), довкола бараків повно сміття». Прикметно, що у найгіршому стані виявився (в числі інших) й старшинський барак, а в штабі Охорони Головного Отамана на підлозі були звалені продукти, що порушувало всі санітарно-гігієнічні приписи в таборі. Також у наказі містилися нагадування необхідності виконання різних пунктів попередніх

наказів українського командування та польської комендатури, зокрема щодо звітності й обліку особового складу українських частин та з'єднань в Александрові, що супроводжувалося доволі характеристичною ремаркою начальника групи: «пригадую виконання наказів [...] в справі списків старшин і козаків, пригадую і наказую в останній раз (підкреслення моє - *авт.*), що невиконання цього буде покарано» [14, арк. 6].

Відтак є очевидним, що з виконавською дисципліною в українських старшин були значні проблеми, так само як зі звітністю про особовий склад та харчовий стан окремих частин. Останнє пояснювалося досить просто - не подаючи докладних звітів про рух особового складу, і зокрема - про тих вояків, яких було відправлено у шпиталь, командири продовжували отримувати за них продовольчі пайки, маючи в такий спосіб щодня деякий запас продуктів. Очевидно, що це робилося з кращих міркувань, бо таким чином можна було дещо поліпшити харчування решти таборян, проте такий стан справ не влаштовував польського коменданта табору, який своїми наказами раз у раз вимагав від українського командування навести лад зі звітністю [14, арк. 6].

Мали місце й інші явища, які обумовлювалися небажанням старшин виконувати накази польського коменданта і командування групи. Так, значна кількість старшин - без належних для того підстав - продовжувала мешкати в місті, унеможливлюючи цим виконання ще одного параграфу цитованого наказу, а саме триразову «інспекцію» доручених їм частин. Хоча наказом була регламентована обов'язкова присутність на вечірній перевірці командирів куренів, сотень і молодшої старшини, це положення виконувалося далеко не завжди. На деяких старшин не справляли вплив попередження, що «за невиконання цього наказу [винуватці] будуть каратись дисциплінарно, а мешкаючих в місті буде позбавлено права користуватись цією льготою (пільгою - *авт.*)» [14, арк. 63в].

Тих старшин, які проживали поза табором, не маючи на те відповідного дозволу, наказ зобов'язував (під загрозою судового переслідування з боку польської влади) повернутися 17 грудня до табору і надалі вже мешкати у бараках на постійно. Але ці погрози і попередження залишалися «порожнім звуком» для деякого із старшин, які продовжували виходити поза межі табору без перепусток, з'являлися у місті та «часто входили в суперечки з контролюючими чинами польської влади». І хоча «спійманим» у місті старшинам наказами оголошувалися догани, це було для них малоефективним заходом. Більше того - накази М. Безручка часом взагалі не оголошувалися в частинах, відтак їх зміст залишався невідомим для старшин і козаків, у зв'язку з чим начальник групи зобов'язував неодмінно оголошувати їх під час вечірньої повірки [14, арк. 63в].

Дехто зі старшин та урядовців вдавався до торгівлі в бараках, намагаючись отримати з цього свій зиск, хоча відповідно до наказу начальника групи здійснювати це могли лише кооперативи, створення яких санкціонувалося М. Безручком. Траплялися випадки нетактовного поведження старшин щодо цивільних осіб, а інколи «лайка і грубе поведження» у самому старшинському середовищі, «образи на словах» командирів і начальників. Такі випадки каралися кількаденним утриманням

на таборовій гауптвахті (до 7 діб). Інші проступки (продаж скарбового майна) каралися жорсткіше, зокрема козак немуштрової сотні штабу 6-ої дивізії С. Констан отримав 30 діб гауптвахти «за продаж виданого йому скарбового кожуха». Намагаючись якось вплинути на порушників дисципліни, а також тих старшин та урядовців, які припускалися «негонорового поведження», за які «при інших обставинах вимагали б позбавлення старшинської ранги», М. Безручко санкціонував у своєму наказі створення таборового гонорового суду, що дозволило би решті старшин брати участь у «виключенні плямуючого елементу» зі свого середовища [14, арк. 63в-7].

Але найскладнішим завданням для штабу групи виявилось змусити українських старшин підтримувати чистоту в таборі, бо дехто з них подеколи не міг, а подеколи - не хотів докласти хоча би мінімальних зусиль для цього. Це пояснювалось як суттєвим падінням дисципліни, так і деморалізацією частини вояцтва, у т. ч. і старшинства. Внаслідок цього санітарна ситуація в таборі продовжувала погіршуватися, створюючи незручності для самих таборян. Провина за це без сумніву припадала на командирів і начальників інтернованих частин, які не вважали за доцільне вжити свою дисциплінарну владу для підтримання чистоти на території табору (разом з тим слід відзначити, що вони були суттєво обмежені в її застосуванні в таборі). Меншою мірою вина за такий стан справ спадала на таборову комендатуру, яка фактично самоусунулася від вирішення цієї проблеми. При цьому українське командування час від часу намагалось перекласти всю відповідальність за це на «довудство» табору, вдаючись інколи до «показухи».

У цьому відношенні досить показовим є черговий об'їзник (ч. 170, від 17 грудня 1920 р.) за підписом М. Безручка, яким він повідомляв начальників всіх частин, дислокованих у таборі, про приїзд до Александрова представника польського військового командування Лодзинського «в справі огляду розташування та умов життя інтернованих частин». М. Безручко вважав необхідним переконати його у тому, що «всі хиби табору полягають цілком на Польську адміністрацію», й у зв'язку з цим доручав командирам частин дивізії забезпечити очищення двору табору, а також «виходків» (туалетів). М. Безручко звертав увагу командирів частин на те, що «уборка повинна провадитись не тільки біля бараків, а по всій площі районів від дротів до дротів», причому для вивезення сміття прибиральникам були надані підводи. Також зразкова чистота мала підтримуватися й у самих бараках, де мешкали інтерновані [15, арк. 21]. І хоча навести «блиск» цього разу напевно що вдалося, проте підтримувати його впродовж довшого часу було неможливо, бо Александрів продовжував поповнюватися новими контингентами інтернованих вояків-українців.

Незадовільний побутово-санітарний стан у таборі підтверджується фактами, наведеними в іншому документі - доповіді «відпоручника» Міністерства преси і пропаганди Уряду УНР (його прізвище не зазначено - *авт.*), який 21-22 грудня 1920 р. здійснив інспекцію табору. Як йшлося у його доповіді міністру цього відомства - на той час у таборі перебувало 3439 вояків (883 старшин і 2556 козаків), а також 100 жінок і 16 дітей [16]. На цей час лише незначна частина сімейних старшин (із загальної кількості близько 130 осіб) мешкали поза табором в однойменному містечку, оскільки висока

орендна плата за винайм навіть кімнати (4 тис. марок польських) не давала можливості цим скористатися. Відтак майже всі мешкали в межах табору в дощаних бараках, дах яких був покритий толем. Територія табору була обнесена кількома рядами колючого дроту. Старшини мешкали окремо від козаків, але їх умови перебування практично нічим не відрізнялись один від одного.

Згаданий представник міністерства констатував незадовільний стан більшості бараків як з огляду їх утеплення, так і через протікання дахів, що призводило до частих простудних захворювань інтернованих. З огляду на те, що бараки тривалий час не використовувалися, вони перебували здебільшого у занедбаному стані. Щоправда, досить скоро завдяки допомозі польської влади й енергійним заходам вояків 6-ої дивізії було розпочато необхідні роботи з облаштування бараків всім необхідним, а також їх утеплення та встановлення печей для обігріву [11, с. 421].

Їжа для інтернованих козаків і старшин готувалась у похідних кухнях (окремо), перед тим харчовим комісіям слід було отримати їх в польському інтендантстві відповідно до встановлених норм харчування. Деякі продукти (картопля, цукор) не видавалися зовсім через їх відсутність на складах. Здебільшого інтернованих годували супами (борщем), звареними на м'ясі, різними кашами, видавали достатню кількість білого та чорного хліба. Таборове представництво УМСА видавало всім інтернованим какао (раз на тиждень), хворі отримували його щодня. На підставі цього «відпоручник» міністерства робив висновок про «задовольняючий» стан харчування в таборі та відсутність скарг з боку інтернованих [16].

Так само задовільним видавалася йому й забезпеченість вояцтва одягом, бо лише окремі інтерновані не мали шинелей або френчів. Але вже стан взуття залишав бажати кращого - до 40% вояків потребували негайного його поладження, до 15% - придбання нового. Ще гіршою була ситуація з білизною, оскільки переважна більшість інтернованих (до 80%) мала лише один її комплект (на собі), а дехто був змушений обходитися без неї. Як «кепський» був означений санітарний стан табору - як внаслідок відсутності пральні, так і через потрапляння до лазарету кількох осіб з підозрою на захворювання тифом. Між тим таборова лазня не була забезпечена достатньою кількістю мила і лише допомога УМСА дозволяла хоча би мінімально задовольнити потреби в цьому частини таборян [16].

Інтерновані старшини потерпали також і від браку грошових виплат на їх утримання, що змушувало декого з них «займатись торгівлею, виробом цигарок, або просто продати останній френч, годинника, тощо». Все це, на думку представника міністерства, позначалося відповідно на моральному стані старшинства та його «приниження в очах козака», а окрім того «страждала старшинська гідність [...], ганьбилась військова стійка та субординація». Відсутність негайних та рішучих заходів для поліпшення матеріального стану вояцтва могли призвести до «зневір'я, зненависті до провідників та до Уряду, повної апатії, бездіяльності, або гніву». Дехто зі слабкодухих інтернованих реагував на такий стан справ цілком деструктивно - вдаючись до самовільного залишення табору, тобто - дезертирства [16].

Також необхідно було провести й «чистку Армії від шкідливих

елементів», перевірити старшинські ранги із заповненням «евіденційних карток» (послужних списків) на кожного старшину, на чому наполягали самі таборяни. Прикметне, що резолюції старшинських зібрань суттєво різнилися за своєю тональністю з доповіддю. Так, старшини 4-ої Київської дивізії заявляли про своє «надзвичайно тяжке матеріальне становище» з огляду на втрату майже всіх своїх речей, відсутність грошових виплат й інших допомог; «страшенну пригніченість» з огляду на невизначеність політики Уряду УНР та перебування на відповідальних посадах в армії осіб, «ворожих українському рухові, або зовсім некомпетентних і тільки поділяючих думки безглуздих політиків [...] або простісіньких злодіїв» [16]. Реалізація всіх висловлених старшинськими зборами пропозицій вимагала значних коштів, яких бракувало у державній скарбниці УНР внаслідок своєї майже цілковитої спустошеності.

Брак самоорганізації у справі підтримання чистоти й складні умови перебування у таборі мали одним із своїх наслідків захворювання вояків на тиф. Причини «вибуху епідемії тифу поворотного і плямистого в таборі інтернованих в Олександрові» були проаналізовані у недатованій доповідній записці таборового санітарного референта. Серед них останній вказував на «дуже злий стан одягу», коли частина таборян (у т. ч. й дехто зі старшин) була змушена послуговуватися «цивільними лахміттями», надмірна (часом - надзвичайна) скупченість вояцтва у таборах, фактична неможливість для декого з таборян прати одяг через відсутність змінного, а також незадовільна робота таборової пральні та занедбання дезінфекційних робіт [17, арк. 15-15зв].

Про загрозливий епідеміологічний стан табору свідчить зміст наказу начальника групи інтернованих № 3 від 8 січня 1921 р., в якому йдеться про запровадження суворої ізоляції двох бараків терміном на 21 добу, під час якого їх мешканцям заборонялось «переходити встановлену навколо бараків демаркаційну лінію». За цим мала щоденно і цілодобово стежити варта з числа українських вояків (6 стійок), причому провіант для вояцтва цих двох бараків мав доставлятися тільки до цієї лінії. Одночасно у таборі було вжито заходів для поліпшення санітарного стану таборян, зокрема - три рази на тиждень всі таборяни мали відвідувати лазню, регулярно мала провадитися дезінфекція одягу, білизни, кашкетів і кожухів. Також мали бути продезінфіковані й усі приміщення в таборі - не тільки бараки, але й підсобні приміщення. Лікарський догляд за бараками доручався двом лікарям таборового шпиталю [14, арк. 16]. Ці заходи дозволили нормалізувати епідеміологічну ситуацію в таборі та запобігти поширенню інфекційних хвороб.

Станом на 20 січня 1921 р. у таборі перебувало 3399 вояків Військ УНР, хоча сам табір був розрахований на прийом тільки 3 тис. осіб. Нагальною потребою було зведення у визначених таборах всіх підрозділів дивізій, які у цей час були значною мірою розпорошені між таборами. Відтак до Александрова мали прибути ще 1004 вояки та вивезені до інших таборів 1195 осіб. Але й після цих пересувань у таборі була би скупчена більша кількість вояцтва (3208 осіб), ніж та, на яку він був розрахований [11, арк. 421, 427]. В цій ситуації польська влада прийняла рішення про можливість

звільнення з табору тих, хто мав громадянство Польщі (і місцева влада не заперечувала проти їх повернення) або міг самостійно себе утримувати [15, арк. 48], але й цей крок рішуче не змінив справи.

У цей час табір функціонував на цілком військових засадах - після підйому о 7-й ранку і сніданку проводилася ранкова перевірка (9.00), силами членів товариства «Січ» для бажаючих проводилися вправи з сокольської гімнастики [18, с. 26]. Внутрішній порядок в таборі підтримувала окрема поліційна команда, до того ж, за цим слідували ще й 4 «пляц-ад'ютанти», яких було призначено штабом групи інтернованих Військ УНР. На випадок пожежі та виконання поточних справ у таборі щодня призначалися чергові («вартові») частини [19, арк. 108-108зв].

Певно щоб підтримати таборян М. Безручко у своєму черговому наказі (№ 5 від 25 січня 1921 р.) вдався до емоційних висловів задля згуртування загалу інтернованих: «становище, в якому опинились на чужій землі, ми, борці за волю рідного краю, вимагає від нас всіх як найбільш свідомого і тверезого відношення до сучасного менту (моменту - *авт.*). У нас зараз немає ясної перспективи в майбутньому, но всі ми живемо надією, що вернемо на Україну і ця надія росте з кожним днем». Далі начальник групи висловив надію на інтенсифікацію діяльності всіх таборових осередків, кожного з таборян, що дозволило би «вернутись до рідного краю не розпорошеними слабими одиницями, а міцними організаціями, свідомими своїх сил і завдань». Для цього, на глибоке переконання М. Безручка, треба було «відкинути всяке зневір'я і розпуку» та продовжувати працю зі зміцнення військової організації в таборі, а також докласти всіх зусиль для піднесення морального духу інтернованих шляхом різних форм культурно-освітньої роботи [14, арк. 20].

Згадуваний наказ містив програму дій для таборян, зокрема закликав їх до активної участі в реорганізації частин «з метою створити з шматків окремих частин відповідні нормальні військові організми», передбачав створення систематичних курсів військового навчання для козаків і підстаршин; організацію для старшин лекцій, рефератів, доповідей, військових ігор, а також «розроблення тем військово-научного змісту по питанням, висунутим практикою минулої війни» - з огляду на цілковиту відсутність відповідних підручників. У царині культурно-освітньої роботи конче необхідним було організувати «школи грамоти і відповідний систематичних курс загально-національної освіти стрільців, [...] курси практичних знань (мови, кооперації і т. п.)», а крім того - подбати про «розвиток культурних, культурно-просвітніх і професійних гуртків» [14, арк. 20].

М. Безручко висловив надію, що «солідна робота штабів, точне сумлінне виконання наказів і солідарна праця старшин» стане запорукою реалізації цих завдань, водночас також сподівався на «широку громадську ініціативу», «співучасть цілої нашої громади» в справах культурно-просвітнього характеру. Задля полегшення координації зусиль всіх таборових культурно-освітніх осередків він санкціонував створення культурно-просвітньої ради табору, голова якої став начальником об'єднаного культурно-просвітнього відділу групи інтернованих в Александрові [14, арк. 20].

Але таборова дійсність значною мірою унеможлиблювала реалізацію цих завдань, причому найбільш загрозливим був складний санітарно-епідеміологічний стан в таборі, наслідком чого наприкінці січня 1921 р. у 6-й дивізії (16-та бригада) знов трапився випадок захворювання на плямистий тиф. Після його виявлення наказом т. в. о. командира дивізії полковника В. Змієнка була здійснена дезінфекція всіх приміщень, де перебували вояки, а крім того - всі вони позачергово побували у лазні й отримали свіжу білизну [15, арк. 52]. Водночас у таборі був оголошений 21-денний карантин [16]. Крім того, своїм черговим наказом (№ 6 від 26 січня 1921 р.) М. Безручко санкціонував створення додаткової таборової пральні (начальник - поручник Пікульський). Все необхідне приладдя для її облаштування в екстреному порядку мала надати господарча комісія польської комендатури. Начальник групи також сподівався, що зусиллями жіночого комітету здійснюватиметься й «підчинка білизни» [14, арк. 21]. Зваживши на серйозність ситуації в Александрові, польський комендант розпорядився про відведення кількох приміщень на 120 ліжок для карантину (до цього часу через брак місця для ізоляції хворих на карантин переводилися цілі бараки з усіма їх мешканцями) [17, арк. 15-15зв.].

Певно з огляду на ці випадки захворювань до табору з інспекцією був відряджений представник військово-санітарної управи військового міністерства УНР (в документі його прізвище відсутнє), який у своєму звіті до заступника міністра охорони здоров'я від 13 лютого 1921 р. подав розлогу інформацію про становище інтернованих вояків-українців у таборі Александрів. За отриманими ним даними, у таборі перебувало 3449 осіб, у т. ч. старшин - 726 осіб, урядовців - 146, козаків - 2465, жінок - 96, дітей - 16. Всі вони мешкали в бараках, кожна категорія окремо (жінки і діти разом). Частина сімейних старшин разом з родинами - за дозволом коменданта табору - проживала в місті Александрів, орендуючи житло. Право на це мали старшини від командира куреня і вище, а також ще нечисленна група військовиків з відповідними свідоцтвами від лікарської комісії про доцільність їх проживання поза табором за станом здоров'я. Загалом таким привілеєм на той час скористалося близько 200 осіб з числа старшин та їх дружин [19, с. 107зв.].

Подаючи ці кількісні показники, автор звіту вважав за необхідне додатково «згустити фарби», відзначивши при цьому, що 3300 осіб містились у бараках, розрахованих для проживання 2 тисяч, хоча в дійсності таборові приміщення, як вже зазначалося, могли вмістити на 1 тисячу більше. Тим не менш, у звіті йшлося про «страшенну тісноту» як «першу проблему табору», при тому, що бараки були «досить добрі і чисті» та могли бути ефективно провентильовані завдяки піддаховим вікнам. Ще одна інформація у звіті дає можливість зрозуміти те, чому ж його автор твердить про надмірну скупченість вояцтва у таборі. Справа в тім, що в деяких з них все ще тривав ремонт (здебільшого лагодились дахи і стелі), відтак інтерновані дійсно були змушені тимчасово мешкати у великій тісноті, але ситуація поволі поліпшувалася, й із завершенням ремонтних робіт місця в бараках ставало все більше і більше. Дійсною проблемою, але знов таки - тимчасовою - був «великий брак ліжок, матраців [...], соломи завдяки чому багацько козаків спить на голих нарах», а також «брак білизни і ковдр» [19, арк. 108].

У таборі малося все необхідне устаткування для підтримання у належному стані гігієни вояцтва, зокрема - лазня, пральня і дезінфекційна камера, і хоча водогін у цей час часто псувався, польською владою було вжито заходів до його полагодження. Всі приміщення обігрівалися стаціонарними (цегляними) або тимчасовими печами («буржуйками»), добова норма вугілля на кожному з них становила 15 кг вугілля. Знов таки, у цьому відношенні автор звіту відзначив, що цього було недостатньо для дуже холодної погоди, але дозволяло забезпечити прийнятні умови для існування інтернованих на загал. Цілком прийнятним було освітлення всіх таборових приміщень (табір мав свою власну електростанцію). Вода, яка постачалася до табору, була доброї якості, що було дуже важливим в умовах такої великої скупченості людей [19, арк. 108].

Досить докладно у цьому звіті йшлося про харчування, зокрема, зазначалося, що «старшини годуються досить добре, обід та вечерю мають щодня, доплачується 3-5 марок денно. Хліб випікається з борошна, одержуємого від Польської апровізації (служби постачання - *авт.*), і засобами Українського командування випікається на приватній пекарні в місті. Хліб дуже гарний». Страви готувались у похідних кухнях, хоча, як зазначав автор звіту, норми забезпечення продуктами таборян дотримувалися не завжди. Наприклад, він вказував на неотримання вояцтвом цигарок (щоправда залишається незрозумілим, чому тютюн був віднесений автором звіту до продуктів харчування - *авт.*). Вже виходячи тільки з цього недоотримання можна зробити висновок, що харчування інтернованих в Александрові було цілком задовільним [19, арк. 107зв]. Але навіть і за такого становища штаб групи вживав заходів для поліпшення харчування козацтва, бо хоча харчування таборян й відбувалося відповідно до норм забезпечення солдатів Війська Польського, інтерновані досить часто не забезпечувалися хлібом і м'ясом у повній мірі.

Про поліпшення умов перебування інтернованих у таборі дбав і «Центральний кооператив» (заснований ще 6 грудня 1920 р.), в якому можна було придбати різні товари (окрім харчових продуктів першої необхідності). Тільки за грудень 1920 р. він отримав 22308 марок польських (м. п.) чистого прибутку [18, с. 28], що вочевидь свідчило про успішність його роботи. При цьому кооператив фінансово допомагав хворим та інвалідам в таборі, на потреби яких у першій половині січня було передано 2250 м. п. [20, с. 16]. У наступному місяці для цих категорій таборян кооперативом було, зокрема, виділено 1750 м. п. [19, арк. 108зв]. Але крім цього у лютому 1921 р. кооператив додатково перерахував на культурно-освітні потреби ще 10000 м. п., і 3000 м. п. - на благодійні. Наступного місяця внесок кооперативу на ці цілі становив 5000 м. п. (на культурно-освітні) і 3000 м. п. (на благодійні) [21, с. 27].

Завдяки відносному поліпшенню умов перебування та надходження перших внесків, призначених для культурно-освітніх потреб, з 28 лютого 1921 р. стало можливим розпочати шеститижневе навчання стрільців. У своєму наказі (№ 20 від 20 лютого 1921 р.) М. Безручко з нагоди їх започаткування підкреслював, що, не маючи змоги «дати стрільцєві тут повної бойової підготовки, не маючи зброї, но можемо з успіхом використати

час на теоретичну підготовку та практичне навчання» з тих галузей військових знань, які не потребують практичних вправ. Він закликав всіх старшин, «на чиєму обов'язку лежить вишколення стрільця, віднести до діла з повною відданістю, не гаючи часу і забувши на деякий час про власні інтереси». При цьому старшини мали користуватись українськими військовими статутами та підручниками і тільки у випадку повної відсутності таких можна було послуговуватися й іншими, «беручи з них тільки те, що необхідно знати стрільцеві та що має практичне значення в умовах нашого військового життя, повіряючи їх прикладами з практики минулої війни» [14, арк. 34].

Також було визначено й «метод навчання», який мав бути «показним і прикладним», бо «умілий показ та приклад відповідний з практики (військового побуту та історії) краще самих цікавих теоретичних викладів для стрільця». М. Безручко вимагав наповнити живим змістом «всяку, навіть найбільш мертву військову дисципліну [...], щоб зацікавити нею стрільця, а не лякати його «заняттями»». Для цього старшини мали працювати «щиро і сумлінно», щодня «перевіряти зятявлене на попередніх вправах стрільцями», «бути акуратними в часі - не зменшати, не збільшувати зазначених програмом годин», а перерви між вправами «заповнювати бесідами на теми виховуючого змісту та спогадами з минулого наших частин». Нарешті, належалося ще й «муштру починати й кінчати піснями, а пісні співати тільки гарні й більш бадьорі» [14, арк. 34].

Але вочевидь, що реалізувати всі ці побажання М. Безручка було дуже складно, якщо взагалі можливо. Справа в тім, що далеко не всі старшини «горіли бажанням» працювати з козацтвом, а суцільна скрута в усьому перешкоджала виконанню настанов начальника групи інтернованих. Навіть його розпорядження співати «більш бадьорих» пісень, не могло бути виконано навіть малої мірою через дуже сумні обставини таборового побуту інтернованих. Заважало цьому й те, що сам рівень самоорганізації вояцтва в таборі був не незадовільному рівні, що призводило до занедбання території навколо бараків та фактичного ігнорування санітарних норм. Такий стан речей призвів до двох спалахів дуже грізної хвороби - тифу. І хоча їх вдалося локалізувати, М. Безручко та його штаб опинилися перед необхідністю знайти потрібні засоби для поліпшення умов перебування інтернованих у таборі.

Водночас є всі підстави констатувати, що командування інтернованих Військ УНР в Александрові гідно виконало свою організаційно-консолідуєчу функцію, зумівши дати вояцтву надію на зміни до кращого. Цю функцію виконували накази табору, що видавалися М. Безручком та начальником штабу полковником М. Змієнком (за відсутності начальника групи). Аналіз їх змісту свідчить, що вони ефективно виконували регламентуючу й організаційно-виховну функції, а крім того - й мобілізували вояцтво у найкритичніші моменти їх перебування у таборі. Останнє досяглося завдяки тому, що інколи М. Безручко звертався до інтернованих не як старший начальник, а як досвідченіший колега, настанови якого можна виконати лише спільними зусиллями всього таборового загалу.

Відтак, інтерновані - хоч і з труднощами - витримали перші 3 місяці інтернування в таборі, вже впродовж лютого ситуація в таборі стабілізувалася, а крім того - заходами енергійних і небайдужих старшин

розпочата підготовка до проведення військового навчання козаків та старшин. Зима добігала кінця й одна лише ця обставина сповнювала душі таборян сподіваннями на продовження боротьби з більшовизмом навесні - влітку 1921 р. Більшість інтернованих була готова і надалі витримувати невігоди таборового існування, щиро вірячи в ідеали Української Народної Республіки та неминучість повалення радянської влади в Україні.

1. *Karpus Z.* Obozy uchodźcyw, jecywy i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918-1921 // *Zapiski Kujawsko-Dobrzycskie.* - Wiociawek, 1987. - T. VI (Historia). - S. 245-258.
2. *Vishka O.* Kozatska mohyla na Kuyavakh. - L'viv, 1993. - 12 s.
3. *Kolyanchuk O.* Slidamy internovanykh v Polshchi voyakiv Armii UNR // *Nashe Slovo.* - Varshava, 1991. - № 49, 50; 1992. - № 1.
4. *Vishka O.* Vydavnycha diyalnist voiakiv Armii UNR, internovanykh v Aleksandrovii Kuyavskomu // *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky.* - L'viv, 1995. - Vyp. 2. - S. 353-364.
5. *Karpus Z.* Jecy i internowani rosyjscy i ukraicscy na terenie Polski w latach 1918-1924. - Torun, 1997. - 209 s.
6. *Sribnyak I.* Obezzbroena, ale neskorena: Internovana Armia UNR u taborakh Polshchi i Rumunii (1921-1924 rr.). - Kyiv-Filyadelfia, 1997. - 187 s. (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901>).
7. *Sidorenko H.* Natsionalno-duhovne samostverdzhennia. Ch. II: Prasa internovanykh ukrainciv ta civilnoi emigratsii (Chexia, Polsha, Rumunia, Sypet, 1919-1924). - K., 2000. - 262 s.
8. *Kolyanchuk O.* Ukrainська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр. - L'viv, 2000. - С. 91, 92.
9. *Karpus Z.* Obozy uchodźcyw, jecywy i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim 1918-1921 // *Aleksandryw Kujawski. Obyzy jecywy i internowanych 1918-1921.* - Torun, 2008. - Cz. I (Warunki iusia jecywy i internowanych oraz ukraickiej emigracji politycznej). - S. 51-64.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3520, оп. 1, спр. 2, арк. 80.
11. Українська революція. Документи 1919-1921 / Ред. Т. Гунчак. - Нью-Йорк, 1984. - С. 421.
12. ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 529.
13. ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 510.
14. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 33.
15. ЦДАВО України, ф. 2439, оп. 1, спр. 38.
16. *Zaklad Narodowy im. Ossolickich we Wrociawiu (ZNiO), Dz. Rukopisyw, sygn. aks. 22/53/1.*
17. ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 1, спр. 2.
18. Зірниця. - Олександрів, 1921. - 25 лютого. - Ч. 3-4. - С. 26.
19. ЦДАВО України, ф. 2562, оп. 1, спр. 32.
20. Кооперативні курси // Зірниця. - Олександрів, 1921. - 15 січня. - Ч. 1. - С. 16.
21. Зірниця. - Олександрів, 1921. - 15 березня. - Ч. 5. - С. 27.

References

1. *Karpus Z.* Obozy uchodźcyw, jecywy i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918-1921 // *Zapiski Kujawsko-Dobrzycskie.* - Wiociawek, 1987. - T. VI (Historia). - S. 245-258.
2. *Vishka O.* Kozatska mohyla na Kuyavakh. - L'viv, 1993. - 12 s.
3. *Kolyanchuk O.* Slidamy internovanykh v Polshchi voyakiv Armii UNR // *Nashe Slovo.* - Varshava, 1991. - № 49, 50; 1992. - № 1.
4. *Vishka O.* Vydavnycha diyalnist voiakiv Armii UNR, internovanykh v Aleksandrovii Kuyavskomu // *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky.* - L'viv, 1995. - Vyp. 2. - S. 353-364.
5. *Karpus Z.* Jecy i internowani rosyjscy i ukraicscy na terenie Polski w latach 1918-1924. - Torun, 1997. - 209 s.
6. *Sribnyak I.* Obezzbroena, ale neskorena: Internovana Armia UNR u taborakh Polshchi

y Rumuniyi (1921-1924 rr.). - Kyiv-Filyadel'niya, 1997. - 187 s. (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901>).

7. Sydorenko N. Natsional'no-dukhovne samostverdzhennya. Ch. II: Presa internovanykh ukraintsiv ta tsyvil'noyi emihratsiyi (Chekhiya, Pol'shcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924). - K., 2000. - 262 s.

8. Kolyanchuk O. Ukrayins'ka viys'kova emihratsiya u Pol'shchi 1920-1939 rr. - Lviv, 2000. - S.91, 92.

9. Karpus Z. Obozy uchoducyw, jecyw i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim 1918-1921 // Aleksandryw Kujawski. Obyzy jecyw i internowanych 1918-1921. - Torun, 2008. - Cz. I (Warunki ycia jecyw i internowanych oraz ukraickiej emigracji politycznej). - S.51-64.

10. CDAVO Ukrayiny, f. 3520, op. 1, spr. 2, ark. 80.

11. Ukrayins'ka revolyutsiya. Dokumenty 1919-1921 / Red. T. Hunchak. - NY-York, 1984. - S. 421.

12. CDAVO Ukrayiny, f. 1075, op. 2, spr. 529, ark. 50.

13. CDAVO Ukrayiny, f. 1075, op. 2, spr. 510, ark. 14.

14. CDAVO Ukrayiny, f. 2439, op. 1, spr. 33, ark. 1.

15. CDAVO Ukrayiny, f. 2439, op. 1, spr. 38, ark. 4.

16. Zakiad Narodowy im. Ossoliczkich we Wrociawiu (ZNiO), Dz. Rkopsyw, sygn. akc. 22/53/1.

17. CDAVO Ukrayiny, f.3520, op.1, spr.2, ark.15-15zv.

18. Zirnytsya. - Oleksandriv, 1921. - 25 lyutoho. - Ch. 3-4. - S.26.

19. CDAVO Ukrayiny, f. 2562, op. 1, spr. 32, ark. 108-108zv.

20. Kooperatyvni kursy // Zirnytsya. - Oleksandriv, 1921. - 15 sichnya. - Ch. 1. - S. 16.

21. Zirnytsya. - Oleksandriv, 1921. - 15 bereznya. - Ch. 5. - S. 27.

Срибняк И. В.

доктор исторических наук, профессор, Киевский университет имени Бориса Гринченко (Украина). ORCID 0000-0001-9750-4958, ScopusAuthor ID: 5719784842229.

«ВСЕМЫ ЖИВЕМ НАДЕЖДОЙ, ЧТО ВЕРНЕМСЯ В УКРАИНУ» (ПОЛОЖЕНИЕ ИНТЕРНИРОВАННЫХ ВОИНОВ-УКРАИНЦЕВ В ЛАГЕРЕ АЛЕКСАНДРОВ КУЯВСКИЙ, ПОЛЬША, ЗИМОЙ 1920-1921 ГГ.)

В статье проанализированы условия пребывания интернированных воинов-украинцев в лагере Александров (Польша) зимой 1920-1921 гг. Сделан вывод о том, что лагерная повседневность была сопряжена со значительными трудностями, однако благодаря усилиям командования группы ситуация в лагере стабилизировалась, что позволило начать военное обучение интернированных и развернуть в дальнейшем интенсивную культурно-просветительную деятельность.

Ключевые слова: лагерь, интернированные, офицеры, штаб, приказ, воины-украинцы, Александров, Польша.

Sribnyak I. V.

Dr. (History), Professor (Ukraine), Borys Grinchenko Kyiv University. ORCID 0000-0001-9750-4958, ScopusAuthor ID: 5719784842229.

«WE ALL LIVE IN THE HOPE THAT WE WILL RETURN TO UKRAINE...» (THE SITUATION OF INTERNED UKRAINIAN SOLDIERS IN THE CAMP OF ALEXANDRIV KUYAVSKY, POLAND, IN THE WINTER of 1920-1921)

The concentration of Ukrainian soldiers in Alexandriv took place in the first decade of December 1920, in the camp there was the 6th «Sichova» Infantry Division of the Army of the UPR and several more of its units and institutions. While retaining its structure and headquarters, they were consolidated into one group of interned UPR troops headed by General M. Bezruchko. The camp had the proper infrastructure to properly organize the life of the interned on a military basis. In the winter of 1920-1921, the life of war was marked by considerable difficulties, due to the lack of money security, unsatisfactory sanitary and epidemiological situation in the camp, not always high-quality food, lack of part of the fighting of lingerie and some elements of clothing. The problem was that the barracks were not adapted to their everyday life in them in the winter, and for their heating (especially in severe frosts), there was a lack of fuel. The moral condition of the Ukrainian battleship also left much to be desired, as the recent military defeat of the UNR army generated in the souls of interned skepticism and despondency.

Not all the elders were «burned by desire» to work with the soldiers, and the constant difficulty in everything prevented the implementation of the instructions of the head of the group of interned. The level of self-organization of combat in the camp was unsatisfactory, which led to the abandonment of the area around the lobster, and the actual neglect of sanitary norms. This state of affairs led to two outbreaks of a very terrible illness - typhus, and although they managed to localize, M. Bezruchko and his headquarters were faced with the need to find the necessary means to improve the conditions of internment in the camp.

At the same time, there is every reason to state that the command of the interned Army of the UNR in Alexandria duly fulfilled its organizational and consolidating function, being able to give the warriors hope for change to the best. This function was performed by the orders of the camp issued by M. Bezruchko and the Chief of Staff of Colonel M. Zmienko (in the absence of the head of the group). Analysis of their content shows that they effectively performed regulatory and organizational-educational functions, and in addition - and mobilized the warrior at the most critical moments of their stay in the camp. The latter was achieved due to the fact that sometimes M. Bezruchko turned too interned not as a senior boss, but as a more experienced colleague, the instructions of which can be fulfilled only by joint efforts of the entire camp community.

Thus, interned, albeit with difficulties, withstand the first three places of internment in the camp, already during February, the situation in the camp stabilized, and in addition - by the efforts of energetic and caring elders began preparations for the military training of Cossacks and elders. Winter was coming to an end, and only this circumstance filled the souls of the Interned with hopes for the continuation of the struggle against Bolshevism in the spring of summer 1921. The majority of the interned was ready to continue to withstand the disadvantages of the camp's existence, sincerely believing in the ideals of the Ukrainian People's Republic and the inevitability of overthrowing Soviet power in Ukraine.

Key words: *camp, interned, officers, headquarters, order, Ukrainian soldiers, Alexandrov, Poland.*

Отримано 24.05.2018